

DOI

УДК 94(=161)(477.74)"06"

Анти на лівому березі Нижнього Дунаю у VII ст.

Олег Бубенок

доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу Євразійського степу, Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, вул. Грушевського 4, 01001, м. Київ, Україна, helgebub@gmail.com,
ORCID 0000-0002-0104-6081

У VII ст. анти Нижнього Подунав'я вже не згадувались у письмових джерелах як учасники подій того часу. Причину цього дослідники пояснювали тим, що тоді анти переселилися на правий берег Дунаю в межі Візантійської імперії. Є навіть відомості Феофілакта Сімокатти та Феофана, згідно з якими у 602 р. у візантійсько-аварській війні анти лівобережжя Нижнього Дунаю виступили на боці візантійців і за це зазнали нападу аварів. Їх і називали у VII ст. «северами». На думку деяких дослідників, існує зв'язок між «северами» Нижнього Подунав'я та «сіверянами» Середньої Надніпрянщини, тому що термін «север» означає – «лівобережний».

Відомості Феофана дозволяють визнати, що після 602 р. частина антів залишилася на лівому березі Дунаю. Цілком можливо, що ці анти-перевізники стали васалами аварів. Їхній етнографічний опис цілком відповідає даним візантійських авторів про слов'ян на човнах-моноксилах, які у 626 р. допомагали аварам та персам штурмувати Константинополь. Феофан повідомляє, що вони прибули сюди з берегів Дунаю.

Лише у 680 р. болгарський хан Аспарух зміг вигнати остаточно з лівого берега Дунаю нащадків антів, бо ті були союзниками аварів, які були конкурентами болгарам. Тим нічого не залишалось, як повернутися на свою історичну батьківщину на Лівобережжі Середньої Надніпрянщини. Не виключено, що це переселення могло б сприяти політичному домінуванню

репатріантів з берегів Дунаю серед місцевих слов'янських племен. Археологічні знахідки того часу, представлені насамперед скарбами, свідчать, що ці переселенці не були носіями провінційної візантійської культури, але брали активну участь у торговому обміні з Візантією.

Щодо поширення етноніму «сіверяни» (севери) серед слов'янських племен Нижнього Дунаю та Лівобережної Надніпрянщини існують два варіанти пояснення: або цей термін з'явився серед слов'ян на лівому березі Дунаю та на лівому березі Дніпра конвергентно; або нащадки антив принесли його з собою до Надніпрянщини і поширили його там. На користь другого припущення може свідчити те, що термін «север» у російській та деяких слов'янських мовах означає частину світу – Північ (Север). Для позначення південної частини східних слов'ян це дивно. Зате на північ від слов'ян, які проживали на правому березі Дунаю у VII ст., знаходилися лівобережні анти. Цілком можливо, що у VII ст. серед нижньодунайських слов'ян термін «север» отримав ще одне семантичне значення і завдяки репатріації слов'ян з лівого берега Дунаю на лівий берег Дніпра поширився серед східних слов'ян у новому значенні.

Ключові слова: анти, Візантія, авари, севери, северяни, Дунай, Дніпро, репатріанти

The Antes on the Left Bank of the Lower Danube in the 7th century

AD

Oleg Bubenok

Doc. Sci. (History), Professor, Chief Researcher of the Eurasian Steppe Department of A. Yu. Krymsky Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Hrushevsky Street, 4, Kyiv, 01001, Ukraine, helgebub@gmail.com,

ORCID 0000-0002-0104-6081

During the 7th century AD, the Antes of the Lower Danube were not mentioned in written sources as participants in the events of that time. The researchers explained

the reason of it by the fact that the Antes then moved to the right bank of the Danube within the limits of the Byzantine Empire. There is even information by Theophylact Simokatta and Theophanes, according to which in 602 in the Byzantine-Avar war the Antes of the left bank of the Lower Danube supported the Byzantines and as a result they were attacked by the Avars. They were called as the “Severs” in the 7th century AD. According to the opinion of some researchers, there is a connection between the “Severs” of the Lower Danube and the “Severians” of the Middle Dnieper, because the term “Sever” means “Left bank”.

Theophanes' information allows us to admit that after 602 a part of the Antes remained on the left bank of the Danube. Maybe, these Antes-Carriers became the vassals of the Avars. Their ethnographic description is quite consistent with the data of Byzantine authors about the Slavs on boats-monoxyls, who in 626 helped to the Avars and the Persians to storm Constantinople. Theophanes reported that they arrived here from the banks of the Danube. Only in 680, a Bulgarian Khan Asparukh expelled the descendants of the Antes from the left bank of the Danube, because they were allies of the Avars, who were competitors to the Bulgarians. They had returned to their historical homeland on the left bank of the Middle Dnieper region. Maybe, this resettlement could contribute to the political domination of repatriates from the banks of the Danube among the local Slavic tribes. Archaeological finds of that time, represented primarily by treasures, indicate that these settlers were not carriers of the provincial Byzantine culture, but they actively participated in trade exchange with Byzantium.

Concerning the spread of the ethnic name “Severians” (Severs) among the Slavic tribes of the Lower Danube and the Left-Bank Dnieper region, there are two options for explaining: or this term appeared among the Slavs on the left bank of the Danube and also on the left bank of the Dnieper convergently; or the descendants of the Antes brought it to the Dnieper region with them and then spread it there. The second assumption may be real, because the term “Sever” in Russian and some Slavic languages denotes a part of the World – the North. This designation for the southern part of the Eastern Slavs is strange. However, the left-bank Antes were located to the

north from the Slavs, who were on the right bank of the Danube in the 7th century. It is possible that in the 7th century AD the term “Sever” received another semantic meaning among the Lower Danube Slavs and then it spread among the Eastern Slavs in a new meaning thanks to the repatriation of the Slavs from the left bank of the Danube to the left bank of the Dnieper.

Key words: Antes, Byzantium, Avars, Severs, Severians, Danube, Dnieper, repatriates

У сучасній історіографії приділено чимало уваги антам у VI ст., які тоді мешкали на лівому березі Дунаю. Однак подальша їхня доля залишається загадкою. Це пов'язане з тим, що у VII ст. анти вже не згадуються у письмових джерелах як учасники подій того часу. Проте є свідчення деяких візантійських авторів, які дозволяють якось прояснити ситуацію.

Так, у творах Феофілакта Сімокатти та Феофана міститься досить цікава інформація про візантійсько-аварську війну в 602 р., де є останні згадки про антив. В «Історії» візантійського автора кінця VI – початку VII ст. Феофілакта Сімокатти, яка охоплює період з 582 по 602 рр., анти згадані як учасники подій у 602 р., коли ще при владі був візантійський імператор Маврикій. Саме тоді мала місце чергова аваро-візантійська війна, під час якої на боці аварів виступили слов'яни-«склавіни». Імператор Маврикій, побоюючись нападу аварів і склавінів на Візантію, наказав своєму стратигу Петру форсувати Дунай і закріпитися на ворожій території на лівому березі. За наказом Петра, іпостратиг Гудуїн переправився через Дунай і розбив ворогів ромеїв. Однак з боку аварів були дії у відповідь: «Тем временем каган, получив известие о набегах ромеев, направил сюда Апсиха с войском и приказал истребить племя антов, которые были союзниками ромеев» (Феофилакт 1957, 180).

Анти як учасники подій початку VII ст. згадуються також у «Хронографії» Феофана, візантійського автора VIII–IX ст. Проте його інформація про антив практично є компіляцією фрагмента з «Історії» Феофілакта Сімокатти, але з деякими доповненнями. При цьому інформація про антив міститься лише в

лейпцизькому виданні в 1887 р. твору Феофана (Чичуров 1980, 34, 58), а в боннському ж виданні «Хронографії» Феофана від 1839 р. при описі зазначених подій анти взагалі не згадуються, а замість фігурують «перевізники» (Theophanis 1839, 438–439; Феофан 1890, 215). Описані Феофаном події дослідники продатували 602 р. Феофан, як і Феофілакт, повідомляє, що «василевс» ромеїв Маврикій був наляканий тим, що полководець аварів Апсіх на чолі «варварів» був посланий аварським каганом на Візантію. І тому Маврикій пише Петру (стратигу. – О. Б.), щоб той повернувся на Дунай, а сам відправив «скрибона Боноса с флотом для переправы войска» (Чичуров 1980, 34, 58). Але Феофан, на відміну від Феофілакта, зазначив, що сам Петро, а не Гудуїн, очолив перехід через Дунай: «Петр, послав ипостратига Гудуина за Истр, захватил большую добычу» (Чичуров 1980, 34, 58). Подальше перелічення подій є скороченим варіантом повідомлення Феофілакта: «Узнав об этом, хаган послал Апсиха с войском уничтожить племя антов как союзников ромеев. После того как это случилось, часть варваров перешла к ромеям» (Чичуров 1980, 34, 58). Очевидно, анти допомагали візантійцям переправлятися на лівий берег Дунаю. Про це може свідчити те, що у боннському виданні «Хронографії» Феофана вони фігурують як «перевізники» (Theophanis 1839, 438–439; Феофан 1890, 215).

Подальша доля придунайських антів уявлялася дослідниками по-різному. Так, О. М. Приходнюк, який бачив в антах творців пеньківської археологічної культури, торкаючись причин зникнення антів з історичної арени та етноніму «анти» з письмових джерел, пов'язав це з подіями 602 р., описаними Феофілактом. На його думку, анти як союзники візантійців були розгромлені аварами і перейшли до Візантії. Однак він вважав, що вцілілі анти «залишилися на своїх місцях, зробивши свій внесок у процес наступного східнослов'янського етногенезу» (Приходнюк 1987, 147). Цим дослідник пояснює і те, чому пеньківська культура, як культура антів, припинила своє існування лише в другій половині VII ст. (Приходнюк 1989, 68).

Інший підхід до вирішення цього питання запропонував Г. А. Хабургаєв, який також пов'язував антів VI–VII ст. з носіями пеньківської культури Проте дослідник зазначив: «...все те, що говорили візантійські хроністи про антське суспільство, стосується життя слов'янського населення басейну Дунаю та Балканського півострова, а не району Середньої Надніпрянщини... Це означає, що анти візантійських істориків – це предки східнобалканських (а не східноєвропейських, як зазвичай вважається) слов'ян, які разом з окремими групами склавенів склали «Союз семи (Дунайських) племен» і які пізніше (679 р.) підкорилися хану Аспаруху» (Хабургаєв 1979, 99–100). Як доказ цього, він наводить дані про мови південних слов'ян, серед яких болгарська (включно з македонською) значно відрізняється від інших за особливостями фонетики, що дає підстави пов'язувати їх походження з антськими прислівниками. Виходячи з цього, дослідник висловив припущення, що «дніпровські “анти” історично могли бути пов'язані з антами істориків VI ст., котрі колонізували Східні Балкани» (Хабургаєв 1979, 100).

Як бачимо, відповідно до цього робилося припущення, що після нападу аварів майже всі анти остаточно переселилися на правий берег Дунаю до Візантійської імперії. Їх і зустрів хан Аспарух під час свого походу проти Візантії в 679–680 рр. Вони були відомі як «сім родів» «славинів» та «северів». О. М. Приходнюк переконливо показав, що після 680 р. частина цих слов'ян могла повернутися на батьківщину до Середньої Надніпрянщини на Правобережжі, де вони залишили після себе Пастирське городище (Приходнюк 2005, 2005).

Проте більш загадковою є проблема переселення частини нащадків придунайських антів на лівий берег Дніпра. У зв'язку з цим слід згадати думку деяких істориків і лінгвістів щодо того, що племена северів, які проживали спочатку на лівому березі, а потім на правому березі Нижнього Дунаю, мали безпосереднє відношення до сіверян лівобережної Середньої Надніпрянщини. Походження назви «сіверяни» або «севери» є невирішеним питанням.

Так, Л. М. Гумільов вважав, що «севери» – це савіри, представники тюрко-угорського світу, які були асимільовані слов'янами (Гумільов 1993, 143–144). В Інтернеті набуло поширення твердження, що нібито археолог-славист В. В. Сєдов стверджував, що термін «север» має скіфсько-сарматське походження і зводиться до іранського слова «чорний», що підтверджується назвою міста сіверян – Чернігів, а також іранськими гідронімами у басейні Сейму і Десни. Насправді, у роботах В. В. Сєдова такої етимології немає. Але в роботі О. М. Трубачова «Лінгвістичний аналіз гідронімів Верхньої Надніпрянщини» вказуються назви з іранською (осетинською) основою *Seu – Сев, Сейм*, що означає «чорний», «темний» (Трубачов 2009, 320). Слід додати, що в багатьох індоєвропейських мовах досі терміни з основою *Sev- // Svar-* позначають «чорний, темний» (напр. в вірменській, норвезькій, шведській та ін.). У зв'язку з цим виникає питання: які семантичні значення міг нести у собі етнонім, що містить у собі вказівку на чорний колір? З контексту дунайсько-дніпровської батьківщини северів-сіверян це неможливо пояснити.

Проте О. М. Трубачов та О. В. Сухобоков висунули досить цікаву гіпотезу, згідно з якою в давньоруській мові термін «северный» означав насамперед – «лівий», «той, хто знаходиться на лівому березі» (Трубачов 1993, 299–300; Сухобоков; 2004, 163). Для нас особливий інтерес може становити припущення О. В. Сухобокова щодо наслідків появи орд хана Аспаруха на землях придунайських сіверян у другій половині VII ст.: «Не виключено, що певна частина сіверян, не маючи можливості терпіти гніт з боку нових прибульців, повернулася на прадідівські землі – Лівобережну Україну» (Сухобоков 2004, 163). Як підтвердження цього можна навести знахідку кераміки пастирського типу на поселенні Олександрівка I, що у басейні Десни на Чернігівщині. Ця знахідка дозволила дослідникам пам'ятника Р. В. Терпиловському та О. В. Шекуну продатувати шар Олександрівки I, де була виявлена пастирська кераміка, першою половиною VIII ст. Вони вважають, що на територію Лівобережжя переселялися окремі групи правобережного населення (Терпиловський, Шекун, 1996, 42, 44). Загалом вони уявляють дані процеси

наступним чином: «Розселившись на просторах Лівобережжя, сахновсько-волинцівські племена увійшли в контакт з місцевими слов'янськими групами (носіями колочинської та пеньківської культур) та з алано-болгарським населенням, на що вказує насамперед знахідка характерного гончарного горщика пастирського типу з Олександрівки I, а також фрагмент подібної посудини з Роїща. З часом на цій змішаній основі формується власне волинцівська культура, виникає місцеве виробництво гончарного посуду, найбільш відомим із центрів якого стає городище Бітіца на Пслі» (Терпіловський, Шекун, 1996, 98). Однак кераміка волинцівського типу не має нічого спільного з посудом із Пастирського городища, ні тим більше з керамікою з Нижнього Подунав'я.

Виходячи з даних О. В. Сухобокова, маємо наступну картину: «Гончарна кераміка представлена корчагоподібними судинами присадкуватих пропорцій, з широкою горловиною, високим вертикальним віночком... Корчагоподібні судини виготовлялися з добре промішаної глини з домішками піску в тісті. Їхня гладка поверхня чорного або темно-коричневого кольору орнаментувалася комбінаціями лощених і врізних хвилястих або горизонтальних ліній» (Сухобоков 1975, 52–56). Як бачимо, кераміка пастирського типу є досить рідкісною на Лівобережжі Середньої Надніпрящини, що може свідчити про відмінний характер процесів етнічного та культурного характеру, що відбувалися в передхозарський період на обох берегах Дніпра.

Хоча є інші археологічні підтвердження міграції населення з Нижнього Подунав'я до лісостепового дніпровського Лівобережжя. Це скарби. Насамперед, слід зазначити знахідку скарбу біля с. Харівка на території Сумської області, який виявив у 1949 р. Д. Т. Березовець. Аналіз набору речей показав їхнє різне походження в територіальному та хронологічному контекстах. Так, вдалося поділити речі на чотири групи. Перша була представлена балкано-візантійськими прикрасами; друга – виробами уралосибірського стилю; третя – середньодніпровськими наборами пастирського типу; четверта – жіночими прикрасами прибалтійського походження. Ці вироби

були виготовлені у VI – на початку VIII ст. (Приходнюк 2005, 55–57). Щодо походження скарбу О. М. Приходнюк зазначив: «Набори Харівського скарбу належали представнику заможних верств слов'янського суспільства. Але це був не місцевий вельможа, а людина, яка потрапила на Лівобережжя Дніпра із Заходу» (Приходнюк 2005, 57). Як бачимо, етнокультурна ситуація на Дніпровському Лівобережжі у період між експансіями болгар Кубрата та хозар була досить складною.

О. В. Сухобоков охарактеризував її таким чином: «... ймовірно, що окремі тюркські етнічні одиниці відступили в лісостеп лівого берега Дніпра на рубежі VII і VIII ст., куди в той же час повернулися і дунайські сіверяни – нащадки лівобережних слов'ян, які піддалися тиску з боку аспарухових болгар. Саме останні й принесли з собою прикраси типу Фотовізьського та Харіївського скарбів, про що свідчать риси їхнього дунайського (провінційно-візантійського) виробництва, як це було доведено роботами О. І. Айбабіна та О. М. Приходнюка. Згадані вище болгар, які відселилися в лівобережний лісостеп, розселилися невеликими компактними групами серед слов'ян сіверянського племінного союзу, які відчули також тиск з боку Хозарського каганату, з часом стали своєрідним консолідуючим елементом у слов'янському середовищі, як Сівер, сіверяни “Повісті минулих літ”... Такий гіпотетично позначений огляд історичних подій знаходить підтвердження в досить відчутному прояві інокультурного (або іноетнічного) імпульсу на волинцівському етапі волинцівсько-роменської археологічної культури (ВРАК), поширеної саме на дніпровському Лівобережжі, яка, на думку багатьох дослідників, є археологічним еквівалентом сіверянського союзу (Д. Березовець, П. Третьяков, В. Сєдов, О. Сухобоков, А. Вінников та ін). Цей інокультурний елемент зафіксовано вже на пізньопіньківських (рубеж VII та VIII ст.) пам'ятниках басейну Сіверського Дінця, як це доводить харківський археолог М. Любичев...» (Сухобоков 2004, 163).

Таким чином, на сьогодні є підстави вважати, що частина нащадків придунайських антів під тиском болгар Аспаруха могла повернутися з території

Східних Балкан на свою історичну батьківщину до Середньої Надніпрянщини, де вони стали одними із творців археологічних культур VII–VIII ст., що отримали назви: «пам'ятки типу Пастирського-Хар'ївки», волинцівсько-роменська культура.

Якщо таке зворотне переселення антів до Лівобережної Надніпрянщини мало місце, то питання в тому, з якого берега Дунаю – лівого чи правого – повернулися ці анти на історичну батьківщину. Ймовірно, що вони переселилися саме з лівого берега Дунаю. І на це є аргументи.

По-перше, зазначену О. В. Сухобоковим появу на Лівобережжі Дніпра новацій таких, як «прикраси типу Фотовізьського та Хар'ївського скарбів» з рисами «дунайського (провінційно-візантійського) виробництва» (Сухобоков 2004, 163), можна пояснити не міграцією з правобережжя Дунаю антів, а результатом торгового обміну чи військовими трофеями. Майже повна відсутність на Лівобережжі Дніпра матеріалів пастирського типу та наявність виробів із Візантії у вигляді лише прикрас дозволяють вважати, що придніпровські сіверяни не були власне носіями провінційної візантійської культури. Це можна пояснити лише тим, що до повернення на історичну батьківщину вони ніколи не мешкали на території Візантійської імперії.

По-друге, немає даних про те, що у VII ст. частина правобережних приднаунських северів могла переселитися на Лівобережжя Дніпра. Так, про події на Балканах 680 р. Феофан писав: «Преследуя ромеев до Дуная и переправившись через него, [булгары] дошли до так называемой Варны, поблизости от Одисса и здешнего материка. Они увидели местность, хорошо укрепленную: сзади – рекою Дунаем, спереди и с боков – ущельями и Понтийским морем. Покорив из живущих там племен славинов так называемые семь родов, северов булгары расселили от начала ущелья Берегава до восточных областей, а на юге и на западе до Аварии – остальные семь родов, которые платили им дань» (Чичуров 1980, 62). Никифор, сучасник Феофана, аналогічно описує прихід булгар Аспаруха на Балкани, але при цьому не згадує племінні назви. Про них він повідомляє таке: «Переправившись через Истр,

булгари располагаються у так называемої Варни, поблизу до Одисса и лежачого вище материка, увидев, что это место укреплено и защищено со всех сторон рекой и недоступностью. Они подчиняют живущие поблизости славянские племена и одним из них поручают охранять области, прилежащие к аварам, другим смотреть – за соседними с ромеями землями» (Чичуров 1980, 162). Як бачимо, севери залишилися на Правобережжі Дунаю.

По-третє, привертає увагу наступна фраза Феофана щодо наслідків походу аварів проти антив у 602 р.: «После того как это случилось, часть варваров перешла к ромеям» (Чичуров 1980, 34, 58). Питання в тому, що сталося з тією частиною антив-«варварів», які не переселилися до Візантії? Цілком можливо, що вони залишилися на лівому березі Дунаю і стали васалами чи союзниками аварів. Авари могли залучати їх до участі у походах проти Візантії. Природно, що в цей період анти могли бути приховані під узагальнюючим терміном «авари» і не лише.

Так, Феофан повідомляє, що під час останньої візантійсько-сасанідської війни у 626 р. шах Хосров послав свого полководця на Константинополь, «чтобы он заключил союз западных гуннов, которых называют аварами, с булгарами, славянами и гепидами и чтобы они выступили против этого города и осадили его» (Чичуров 1980, 34, 58). Особливий інтерес може становити згадка про термін «склавіни», тобто слов'яни. Дослідники згодні, що в даному випадку мова може йти про підвладних аварам слов'ян. Зазвичай у цих слов'янах бачать центральноєвропейських. Хоча й не виключено, що це могли бути і анти, які залишилися на лівому березі Дунаю, про яких під 602 р. згадували Феофілакт Сімокатта та Феофан Сповідник.

Етнографічний опис цих слов'ян, що міститься у творах Георгія Писиди, «Великоденній хроніці», Феодора Сінкелла, Никифора та Феофана, не суперечить цьому. Всі ці автори повідомляють, що у 626 р. штурмом взяти Константинополь із суші авари та їхні союзники не змогли. І тоді вони звернулися по допомогу до своїх союзників-слов'ян, щоб ті через Боспор переправили на європейський берег персів. Слов'яни на своїх моносилах

(човнах-однодревках) вирушили до Боспорської протоки. Але цей рейд був дуже невдалий для них, бо візантійський флот перегородив їхнім моноксилам шлях і багатьох із цих слов'ян знищив. Після цього аварам та персам так і не вдалося захопити Константинополь. Ця військова кампанія для них закінчилася повною невдачею (СДПИС 1995, 67–68, 77–78, 85, 227, 271; Чичуров 1980, 59, 160–161). Як бачимо, тут слов'яни постали перевізниками через водну перешкоду, чим і вирішили скористатися аварський каган. Аналогічну характеристику дав антам Феофан при описі подій 602 р., коли анти допомогли візантійцям переправитися на лівий берег Дунаю, за що поплатилися (Чичуров 1980, 58).

Виникає питання: звідки в 626 р. прийшли слов'яни на Боспор? З цього приводу Никифор повідомляє: «славяне...выступили с реки под названием Варвис (Бербисс)» (СДПИС 1995, 227; Чичуров 1980, 160–161). Г. Г. Літаврін вважав, що це «річка, що впадає в Золотий Ріг проти Влахерн» (СДПИС 1995, 237, прим. 14). На думку ж І. С. Чичурова, тут згадана «Каджітанесу – річка, що впадає в північний край затоки Золотий Ріг» (Чичуров 1980, 173, прим. 49). Навряд чи це було постійне місце проживання згаданих слов'ян, бо Великоденна хроніка і Феодор Сінкелл повідомляють нам, що вони транспортували до цього свої моноксили суходолом (СДПИС 1995, 77, 85). Феофан ж із цього приводу повідомляє: «Придвинув к нему много машин и привезя с Истра в долбленных ладьях бесчисленные и превышающие счет полчища, они заполнили залив [Золотого] Рога» (СДПИС 1995, 273). Коментуючи даний пасаж Г. Г. Літаврін зазначив: «Про те, що слов'янські однодревки доставили з Істра незліченні полчища (зрозуміло, слов'ян), тобто човни були доставлені не лише заради облоги та переправи персів, але використані як транспортний засіб, повідомляє тільки Феофан. Швидше за все (така наша думка), це були дакійські слов'яни та слов'яни Місії та Малої Скіфії, які оселилися тут після відходу військ імператора в 602 р. з дунайського кордону» (СДПИС 1995, 311, прим. 254). Проте той же Феофан повідомляє, що у 602 р. після аварського погрому лише «часть варваров перешла к ромеям»

(Чичуров 1980, 58). Це змушує припускати, що нащадки антів, які залишилися на лівому березі Нижнього Дунаю, могли взяти активну участь у штурмі Константинополя в 626 р. Цілком можливо, що вони були під владою аварського кагана.

Лише в 680 р. болгарський хан Аспарух міг вигнати остаточно з лівого берега Дунаю нащадків антів, бо вони були союзниками аварів, які були конкурентами болгарам. Тим нічого не залишалось, як повернутися на свою історичну батьківщину на Лівобережжя Середньої Надніпрянщини. Не виключено, що це переселення могло б сприяти політичному домінуванню репатріантів з берегів Дунаю серед місцевих слов'янських племен.

У зв'язку з цим залишається незрозумілим питання з поширенням етноніму «сіверяни» (севери) серед слов'янських племен Нижнього Дунаю та Лівобережної Надніпрянщини. Як зазначалося, у давньоруській мові термін «северный» означав насамперед – «лівий», «той, хто знаходиться на лівому березі» (Трубачов 2003, 299–300; Сухобоков 2004, 163). Існують два варіанти пояснення причин поширення даного етнічного терміна у двох регіонах. Або цей термін з'явився серед слов'ян на лівому березі Дунаю та на лівому березі Дніпра конвергентно. Або нащадки антів принесли його до Надніпрянщини з собою і поширили його там. Як аналог, можна навести факт проживання «северів» на правому березі Дунаю в VII ст. На користь останнього припущення може свідчити, наприклад, семантичне значення терміна «север» у російській та деяких слов'янських мовах, що означає частину світу – Північ (Север). І якимось дивно виглядають сіверяни, як мешканці Півночі, на південній околиці східнослов'янських племен. На північ від слов'ян, які були на правому березі Дунаю в VII ст., перебували лівобережні анти. Цілком можливо, що у VII ст. в середовищі нижньодунайських слов'ян термін «север» набув ще одного семантичного значення – він став позначати слов'ян, які проживали на північному березі Дунаю щодо племен слов'ян, котрі мешкали на південному березі річки. Повернення нащадків лівобережних антів на історичну батьківщину могло сприяти поширенню серед частини східних слов'ян терміна

«север» у новому семантичному значенні, що став використовуватись для позначення частини Світу.

Отже, є підстави вважати, що у 602 р. під тиском аварів не всі анти пішли на правий берег Дунаю в межі Візантії. Анти, які залишилися на лівому березі Дунаю, потрапили під владу аварів і брали участь у війнах аварів проти Візантії. Тому ці події призвели до того, що термін «анти» зник із історичних хронік. В результаті, одна із назв антів-слов'ян – «севери», що означала «лівобережні», – протягом VII ст. набула нового семантичного значення – «ті, які знаходяться в північній стороні». Після походу хана Аспаруха наприкінці VII ст. ці слов'яни могли повернутися назад на Лівобережжя Середньої Надніпрянщини, започаткувавши новий племінний союз сіверян.

ЛІТЕРАТУРА / REFERENCES

Gumilev, L. N. 1993. Tysyacheletiyе vokrug Kaspiya [Millennium around the Caspian Sea]. Moscow, 340 s. (In Russian).

Гумилёв Л. Н. 1993. Тысячелетие вокруг Каспия. Москва, 340 с.

Prikhodnyuk, O. M. 1989. Anty i pen'kovskaya kul'tura [The Antes and Pen'kovskaya culture]. *Drevniye slavyane i Kiyevskaya Rus'* [The Ancient Slavs and the Kievan Rus']. Kiyev, Naukova dumka, s. 58–69. (In Russian).

Приходнюк, О. М. 1989. Анты и пеньковская культура. *Древние славяне и Киевская Русь*. Киев, Наукова думка, с. 58–69.

Prykhodnyuk, O. M. 1997. Anty ta avary [The Antes and the Avars]. *Problemy pokhodzhennya ta istoriya rozvytku slov'yan* [Problems of Origin and History of Development of the Slavs]. Kyiv–L'viv, s. 142–148. (In Ukrainian).

Приходнюк, О. М. 1997. Анти та авари. *Проблеми походження та історія розвитку слов'ян*. Київ–Львів, с. 142–148.

Prykhodnyuk, O. M. 2005. Pastyrs'ke horodyshche [The Pastyrs'ke Fortress]. Kyiv–Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 244 s. (In Ukrainian).

Приходнюк, О. М. 2005. Пастирське городище. Київ–Чернівці, Зелена Буковина, 244 с.

SDPIS – Svod drevneyshikh pis'mennykh izvestiy o slavyanakh [A Collection of Ancient Written Evidence about the Slavs]. 1995, ed. G. G. Litavrin, Moscow, «Vostochnaya literatura» RAN, vol. II (VII–IX vv.), 590 s. (In Russian).

СДПИС – Свод древнейших письменных известий о славянах. 1995. Т. II (VII–IX вв.) / Отв. ред. Г. Г. Литаврин. Москва, «Восточная литература» РАН, 590 с.

Sukhobokov, O. V. 1975. Slavyane Dneprovskogo Levoberezh'ya (Romenskaya kul'tura i eyë predshestvenniki) [The Slavs of the Dnieper Left Bank (Romenskaya Culture and its Predecessors)]. Kiyev, Naukova dumka, 163 s. (In Russian).

Сухобоков, О. В. 1975. Славяне Днепровского Левобережья (Роменская культура и её предшественники). Киев, Наукова думка, 163 с.

Sukhobokov, O. V. 2004. Tyurkomovni narody v istoriyi naseleण्या livoberezhno-dniprovs'kykh lisostepiv Ukrayiny (arkheolohichnyy aspekt) [The Turkophone Peoples in the History of the Population of the Left-Bank-Dnieper Forest-Steppes Zone of Ukraine (Archaeological Aspect)]. *Khazarskyu al'manakh [Khazar almanac]*, Kyev–Khar'kov, vol. 3, s. 160–175. (In Ukrainian).

Сухобоков, О. В. 2004. Тюркомовні народи в історії населення лівобережно-дніпровських лісостепів України (археологічний аспект). Хазарський альманах, Київ–Харьков, т. 3, с. 160–175.

Terpylovs'kyu, R. V., Shekun O. V. 1996. Oleksandrivka I – Bahatosharove slov'yans'ke poseleण्या bilya Chernihova [Oleksandrivka I – A Multi-Layered Slavic Settlement near the Chernihiv City]. Chernihiv: Siveryans'ka dumka, 128 s. (In Ukrainian).

Терпиловський, Р. В., Шекун О. В. 1996. Олександрівка I – Багатошарове слов'янське поселення біля Чернігова. Чернігів: Сіверянська думка, 128 с.

Trubachev, O. N. 2003. Etnogenez i kul'tura drevneyshikh slavyan: Lingvisticheskiye issledovaniya [Ethnogenesis and Culture of the Ancient Slavs: Linguistic Researches]. Moscow, Nauka, 489 s. (In Russian).

Трубачев, О. Н. 2003. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. Москва, Наука, 489 с.

Trubachev, O. N. 2009. Lingvisticheskiy analiz gidronimov Verkhnego Podneprov'ya [Linguistic Analysis of Hydronyms of the Upper Dnieper Region]. *Trubachev O. N. Trudy po etimologii: Slovo. Istoriya. Kul'tura* [Trubachev O. N. Works on Etymology: Word. History. Culture]. Moscow: Rukopisnyye pamyatniki Drevney Rusi, t. 4, s. 9–382. (In Russian).

Трубачев, О. Н. 2009. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. *Трубачев О. Н. Труды по этимологии: Слово. История. Культура*. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, т. 4, с. 9–382.

Feofan. 1890. Letopis' vizantiytsa Feofana ot Diokletiana do tsarya Mikhaila i syna ego Feofilakta [Chronicle by the Theophanes Byzantine from Diocletian to Tsar Michael and his Son Theophylact] / Per. s grech. V. I. Obolenskogo i F. A. Ternovskogo. Sankt-Peterburg, 680 s. (In Russian).

Феофан. 1890. Летопись византийца Феофана от Диоклетиана до царя Михаила и сына его Феофилакта / Пер. с греч. В. И. Оболенского и Ф. А. Терновского. Санкт-Петербург, 680 с.

Feofilakt Simokatta. 1957. Istoriya [History] / Per. s grech. S. P. Kondrat'yeva. Moscow, AN SSSR, 224 s. (In Russian).

Феофилакт Симокатта. 1957. История / Пер. с греч. С. П. Кондратьева. Москва, АН СССР, 224 с.

Khaburgayev, G. A. 1979. Etnonimiya «Povesti vremennykh let» [Ethnonymy of "Tale of Bygone Years"]. Moscow, MGU, 232 s. (In Russian).

Хабургаев Г. А. 1979. Этнонимия «Повести временных лет». Москва, МГУ, 232 с.

Chichurov, I. S. 1980. Vizantiyskiye istoricheskiye sochineniya: «Khronografiya» Feofana, «Breviariy» Nikifora [Byzantine Historical Works: "Chronography" by Theophanes, "Breviary" by Nicephorus], ed. V. T. Pashuto. Moscow, Nauka, 216 s.

Чичуров, И. С. 1980. Византийские исторические сочинения: «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никифора / Отв. ред. В. Т. Пашуто. Москва, Наука, 216 с.

Theophanis. 1839. Chronographia. *Corpus scriptorum Historiae Byzantinae*.
Bonnae, vol. I, 620 p.

Стаття надійшла у редакцію – 30.06.2021 р.